

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології і соціології

Магістерська робота

з теми:

“ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ”

Виконала: студентка Рb1 – М16
спеціальності 052 Політологія
Сокол Наталія Володимирівна

Керівник:

Нечитайло В.В., доктор історичних
наук, професор кафедри політології і
соціології

Рецензент:

Газін В. П., доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії

Кам'янець-Подільський – 2017 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження виборчої інженерії.....	11
Висновки до розділу 1.....	34
Розділ 2. Виборча інженерія як інструмент демократії. Основні передумови зловживання владними повноваженнями.....	35
Висновки до розділу 2.....	51
Розділ 3. Особливості розвитку виборчої інженерії в Українській державі.....	52
Висновки до розділу 3.....	66
Висновки.....	67
Список використаної літератури та джерел.....	71

Вступ

Актуальністю теми є вибори як важливе суспільне явище, одна з основних форм безпосередньої участі громадян в управлінні суспільними та державними справами. Це спосіб формування представницьких органів, процес, внаслідок якого народ шляхом голосування формує склад державних органів чи обирає на виборну посаду. Сформовані унаслідок виборів органи влади й обрані особи отримують право діяти від імені громади та володіють повноваженнями для прийняття загальнообов'язкових рішень на відповідній території.

Вибори – один із найстарших суспільних інститутів. Інститут виборів, залежно від конкретних суспільно-політичних умов, політичного режиму, рівня політико-правової культури та демократичних традицій у суспільстві, дуже часто може виконувати роль знаряддя у боротьбі за владу. Проте у будь-якому випадку вибори запроваджують елементи демократизму у державі та суспільстві. В сучасних умовах вибори, будучи невід'ємною частиною суспільного життя, характеризують ступінь демократизму державного режиму та є основною формою реалізації суверенної влади народу. Вони є фундаментом демократичної політичної системи, гарантом представництва інтересів різних суспільних груп і прошарків населення в органах державної влади.

Вибори в органи влади становлять серцевину демократичного політичного процесу та є закономірним результатом історичного пошуку суспільством кращої моделі формування і функціонування держави. Сьогодні демократичні вибори в органи державної влади стали природним процесом у політичному житті багатьох країн світу. Вони являють собою спосіб формування органів влади і керування за допомогою вираження за визначеними правилами (відповідно до виборчої системи) політичної волі громадян. Вибори використовуються у різних демократичних організаціях – таких, як партії, профспілки, кооперативи, акціонерні товариства тощо.

Питома вага і значення виборів у політичному житті різних країн неоднакові. Так, у Великій Британії обираються тільки нижня палата парламенту й місцеві органи. У Франції коло виборних органів дещо ширше. Там обираються глава держави, дві палати парламенту і органи місцевого самоврядування. Значна кількість органів і посадових осіб обираються у США.

Проте вирішальне значення має не кількість виборчих кампаній, а сутність виборів. Вибори певною мірою відбивають перебіг політичної боротьби між різними спільностями людей у конкретній країні, виразниками інтересів яких є політичні партії, суспільні рухи, національні політичні асоціації тощо. При цьому у виборців з'являється справжня альтернатива вибору: голосувати за партії, які з різними модифікаціями виступають за збереження економічного й політичного статус-кво, або за реформістські партії, що вимагають докорінних змін.

Вибори державних органів і посадових осіб громадянами – найбільш поширена форма безпосередньої демократії. Хоча остаточно вони знаходять вияв в акті голосування, зміст цього інституту, як і його безпосередньо демократична сутність, цим не вичерпуються. Вибори охоплюють цілий процес, який називається виборчою кампанією, що починається від призначення дати виборів і включає всі стадії підготовки до них: утворення виборчих округів, діляниць для голосування, складання або перевірка списків виборців, формування виборних органів, голосування та визначення його результатів.

В умовах сучасних демократій вибори – це стрижневий механізм, головна форма прояву суверенітету народу, його політичної ролі як джерела влади. Вони служать також найважливішим каналом представлення в органах влади інтересів різних суспільних груп. Загальні вибори передбачають право участі в них кожного громадянина. Для багатьох, а в деяких країнах – і для більшості громадян, вони є єдиною формою їхньої реальної участі в політиці. Вони дають змогу здійснювати найбільший вплив на владу: зберігати чи

змінювати парламенти й уряди, забезпечувати їхню відповідальність перед народом, змінювати політичний курс тощо.

В ході розробки виборчого законодавства постійно виникають суперечності між об'єктивністю та суб'єктивними уявленнями законотворця, оскільки норми виборчого права прямо або побічно переломлюють у собі потреби й інтереси суб'єкта правотворчості, його прагнення досягти конкретних політико-правових цілей. Різний зміст норм права веде до різних наслідків і у взаємодії з іншими факторами може привести до прогнозованих результатів. Мова йде про здатність виборчого закону змінювати та направляти розвиток суспільних відносин в певне русло, у заданому напрямку, що обумовлює можливість своєрідного конструювання законодавчих приписів. Ознаки раціональності, спрямованості, націленості на конкретний результат надають такій правотворчій діяльності певної схожості з технічним процесом проектування, що виправдовує застосування до неї технічного за природою терміна “інженерія”, який стосовно виборчого законодавства отримує епітет “виборча”.

У сучасних науковій думці, аналізуючи сутність виборів, науковці все частіше говорять про таке явище, як виборча інженерія. Вона є одним із найпоширеніших видів політичного маркетингу, що використовується під час політичної боротьби за мандати виборчої представницької та виконавчої влади. Під нею розуміють пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячої і політичної еліти щодо завоювання та збереження влади.

Виборча інженерія може бути визначена як законодавче проектування елементів виборчої системи та правил поведінки суб'єктів (учасників) виборчого процесу з метою досягнення заданого політико-правового результату. Виборча інженерія передбачає, що законодавець, опираючись на вже наявні знання тих або інших сторін та зв'язків навколишньої конституційно-правової дійсності, начебто заглядає у майбутнє, що дозволяє сконструювати не тільки образ певної поведінки у конкретній ситуації, але і бажаний результат. Стати програмою перетворення виборчих відносин виборча

інженерія може лише у тому випадку, якщо вона є відображенням об'єктивних напрямків суспільного розвитку. Інакше кажучи, творчо-перетворювальна роль виборчої інженерії вимірюється адекватністю співвідношення у законі об'єктивного та суб'єктивного відображення політико-правової дійсності, закономірностей та тенденцій її розвитку.

Слід зазначити, що в кінці ХХ ст. почала зростати увага до дослідження виборчих систем та виборчої інженерії, що пов'язане з глобальним поширенням демократії у світі. Для будь-якої країни, що відходить від авторитарного режиму, постає необхідність створення електоральної системи, яка змогла б утримати демократичні трансформації. Тому є необхідним дослідження того, як формується електоральна система в моменти зміни режиму та політичної нестабільності, як вона впливає на перебіг трансформаційних процесів. В умовах зміни політичного режиму рішення щодо цього питання приймаються у несприятливих умовах, в ситуації браку часу, досвіду, компетентних виконавців і прозорих механізмів.

Актуальність цієї проблеми є очевидною для Української держави, яка мала досвід перегляду результатів виборів і зміни влади через масові протести, а сьогодні перебуває в умовах суттєвої політичної нестабільності та продовжує пошук ефективної виборчої системи.

При цьому слід відзначити, що позитивний потенціал виборчої інженерії щодо консолідації суспільства, удосконалення управлінських процесів, зміцнення демократичних інститутів недооцінений як політиками, так і фахівцями з виборчих технологій, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є виборча інженерія як політико-правове явище.

Предметом дослідження є особливості функціонування явища виборчої інженерії та його вплив на формування виборчої системи України.

Метою дослідження є аналіз сутності виборчої інженерії крізь призму вітчизняного досвіду.

Під час написання роботи поставлено декілька ключових **завдань**, що дозволять більш детально розкрити зміст нашого дослідження:

- розкрити сутність явища виборчої інженерії як політико-правової категорії;
- проаналізувати особливості впливу виборчої інженерії на процес формування виборчих систем;
- охарактеризувати роль інженерії у формуванні демократичних електоральних систем;
- визначити основні передумови зловживання виборчим законодавством у межах виборчої інженерії;
- проаналізувати особливості формування явища виборчої інженерії в Україні.

Методологічна база.

Для вирішення завдань, поставлених у роботі, були використані наступні наукові методи:

- системний підхід дав змогу розглянути систему виборів як складову політичної системи, що не лише перебуває під впливом об'єктивних чинників (партійної системи, політичного режиму, форми правління), а й сама здатна впливати на них;
- історичний метод сприяв розкриттю еволюції основних підходів до виборчих систем загалом та систем голосування зокрема;
- порівняльний метод допоміг розкрити недоліки та переваги основних типів електоральних систем;
- структурно-функціональний метод у дослідженні допоміг встановити роль виборчої інженерії у становленні та розвитку демократичних інститутів;
- метод об'єктивності застосовувався в процесі дослідження об'єктивних умов функціонування виборчої інженерії.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає у тому, що дослідження розширює рамки сутності виборчої інженерії, розкриває особливості взаємозв'язку між виборчою та партійною системою, актуалізує питання використання виборчих систем для вирішення конфліктних ситуацій в суспільно-політичній та правовій сфері та охарактеризовує особливості впливу

виборчої інженерії на формування демократичних інститутів в Українській державі.

Матеріали дослідження можуть бути використанні у навчальному процесі при підготовці студентами до практичних та семінарських занять з таких дисциплін як “Політологія”, “Виборчі системи держав світу”, “Технології виборчих кампаній”, “Політичний аналіз та прогноз” та ін.

Джерельна база. У контексті досліджуваної теми використовувалися роботи та публікації вітчизняних та зарубіжних науковців. Це, зокрема, роботи: Авксентьев А. “Сучасна теорія голосування в контексті українських електоральних трансформацій” [1], Афанасьєва М. “Виборча інженерія в Україні” [3], Гербут І. “Виборча інженерія як інструмент забезпечення політичної консолідації у демократичному суспільстві” [21], Кокс Г. “Ціна голосу: стратегічна координація у виборчих системах світу” [34], Коматовский В. “Избирательная инженерия” [36], Макаренко А. “Становлення електоральних правил: поняття виборчої інженерії” [47], Махова К. “Виборча інженерія в системі політичного маркетингу” [50], Митко А. М. “Інформаційна демократія: реалії та виклики часу” [54], Морозова О. “Пиппа Норрис о проблемах электоральной и избирательной инженерии” [56], Паньків В. “Виборча інженерія” [60], Подлесний С. “Історія інженерної діяльності” [63], Приймаченко Н. “Інформаційні технології як інструменти впливу на думку виборців” [69], Сарторі Дж. “Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів” [73] та ін.

Враховуючи, з одного боку, відсутність у вітчизняній науці розвиненої теорії виборчої інженерії, а з іншого – непрогнозований, політично обумовлений характер правотворчої діяльності з регламентації виборчої сфери, робота М. Афанасьєвої “Виборча інженерія в Україні” є актуальним і важливим етапом у розвитку даної проблематики, спрямованим на нетрадиційне вирішення теоретичних і практичних завдань.

Представлена монографія є комплексним дослідженням сутності та змісту виборчої інженерії в Україні, ґрунтовною розробкою її теоретичних і

методологічних засад, а також конституційно-правового забезпечення практики застосування. Автор відійшла від опису інституту виборів та здійснила аналіз діяльності з конституційно-правового конструювання виборчої системи й правових технологій виборчого процесу, вдало використавши для цього міждисциплінарний соціоінженерний підхід.

Особливої уваги заслуговує робота українського дослідника Гербута І. “Виборча інженерія як інструмент забезпечення політичної консолідації у демократичному суспільстві”. В монографії здійснено комплексний аналіз можливостей виборчої інженерії щодо сприяння політичній консолідації за умов демократії. Визначено, що завданням виборчої інженерії, яка не зводиться до механістичного вибору моделі виборчої системи, є консолідація інтересів громадян і створення сприятливих умов для керівництва суспільними процесами, що позитивно впливає на зміцнення демократичних інститутів.

В монографії досліджено масові системи голосування в межах трьох теоретичних традицій: математичної, інституціоналістської та соціального детермінізму. Розкрито роль виборів у переході від закритого авторитарного режиму до гегемоністського, змагального авторитаризму, виборчої демократії та встановлення ліберального демократичного режиму. Класифіковано основні суб'єкти виборчої інженерії: громадяни, політичні партії, представники судової гілки влади, зовнішні актори, а також основні бар'єри на шляху впровадження виборчих реформ: правовий, політичний та соціально-культурний.

Актуальною для нашого дослідження є праця відомого американського дослідника Дж. Сарторі. У своїй роботі “Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів” він здійснив глибоке дослідження важливих сегментів, що стосуються функціонування політичних систем, дослідивши тенденції в розвитку виборчих систем, різницю між президентським і парламентським правлінням, а також проблемні ситуації сучасного політичного розвитку.

На думку дослідника, конституції є “формами, які структурують і дисциплінують процеси прийняття державних рішень, процедурами,

розробленими для забезпечення контрольованого використання влади. Конституція, що бере на себе встановлення змісту політики, впливає на органи, які формують політику (парламенти і уряди) і на які конституцією покладено прийняття політичних рішень”. В своїй роботі Дж. Сарторі відзначає, що Конституції схожі на двигуни, які повинні забезпечити певний результат, їх слід планувати і створювати.

Структура та обсяг дипломної роботи включає вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури та джерел. Всього 70 сторінок.

Висновки

1. Виборча інженерія – це сукупність виборчих правил, що мають за мету зміцнення демократичних інститутів шляхом перетворення інтересів виборців у ефективну діяльність органів державної влади, створення умов для посилення політичної консолідації у демократичному суспільстві.

Завданням виборчої інженерії, яка не зводиться до механістичного вибору моделі виборчої системи, здатної продукувати визначені об'єктивні цілі, є консолідація інтересів громадян та створення сприятливих умов для управління суспільними процесами, що позитивно впливатиме на зміцнення демократичних інститутів. Необхідність врахування історичного досвіду, політичних традицій, соціальних розмежувань визначають специфіку виборчої системи у конкретній країні.

2. На сьогоднішній час дослідники лише в деяких випадках вказують на необхідність вивчення виборчої інженерії. В політико-правовій науковій літературі з'являються розрізнені за тематикою та змістом роботи, присвячені окремим аспектам виборчої інженерії як феномена, однак теоретичний аналіз, здійснюваний у їхніх рамках, спрямований на вирішення хоч і важливих, але лише окремих наукових завдань.

3. Дослідження масових систем голосування в історичній ретроспективі проводилися в рамках трьох теоретичних традицій: математичної, інституціоналістської та соціального детермінізму. Історично першим сформувався математичний підхід, оскільки суть виборів зводиться до того, як саме голоси виборців перетворюються на мандати осіб, які представляють інтереси громадян. Другий і третій підходи представлені інституціоналістами і соціальними детерміністами. Інституціоналісти вважають, що саме партійні системи визначають виборчі системи, а не навпаки. Соціальні детерміністи акцентують увагу на важливості врахування соціальних розмежувань, які мають вирішальний вплив на виборчу та партійну системи у конкретній країні.

4. Виборча інженерія часто використовується як маркетингова складова. Проаналізувавши сучасний досвід проведення виборів, можна виокремити такі

основні методи виборчої інженерії: зміна виборчих процедур; маніпуляція кордонами виборчих округів; підбір складу лояльних до влади виборчих комісій; вибір відповідного часу проведення виборів; стимуляція і переміщення виборців з одних округів до інших та ін.

При цьому слід зазначити, що використання цих загальновизнаних європейською і світовою електоральною практикою методів легального впливу на результати голосування є складовою широкого спектра виборчої інженерії. Кожний з цих методів окремо і всі вони разом постають важливою сутнісною характеристикою будь-якої, зокрема й національної виборчої системи.

5. У перехідних державах з несталими демократичними інститутами виборча інженерія може стати інструментом маніпулятивного впливу на виборче законодавство, а за його допомогою – на виборчу систему та процес.

Основними причинами використання виборчої інженерії в процесі проведення виборчих кампаній виступають маркетингові потреби їх учасників, що бажають вирішувати певні проблеми, пов'язані із корекцією результатів виборів на свою користь. Що ж до розробки технологій і процедур, що застосовуються у виборчій інженерії, то вони розробляються та впроваджуються саме в процесі реалізації електорального маркетингу.

Але не можна погодитися з тією точкою зору, що виборча інженерія обслуговує виключно інтереси владної еліти. Про наявність маніпуляцій у виборчій інженерії можна говорити тоді, коли вона здійснюється з метою прихованого впливу на поведінку суб'єктів та учасників виборчого процесу та всупереч їх інтересам, для досягнення зумовленого суб'єктивізмом політико-правового результату. Формою реалізації маніпулювання у виборчій інженерії виступає зловживання правом у процесі розробки та прийняття виборчого законодавства.

6. Вибори та виборча інженерія мають один із визначальних впливів на формування і зміцнення демократичних інститутів у колишніх авторитарних країнах, сприяють їх переходу до етапу демократичної консолідації.

Вибір адекватної політичним традиціям та соціальній структурі виборчої системи, яка здатна сприяти проведенню чесних, змагальних і прозорих виборів значною мірою визначає ступінь задоволення громадян діяльністю демократичних інститутів. Якщо ж вибори не здатні виконати ці завдання і використовуються для маніпулювання громадською думкою та показної легітимації владних інститутів, то це сприяє лише посиленню одноосібної влади у політичних режимах, що перебувають у “перехідній зоні” між тоталітаризмом та демократією.

7. Традиційно явка на виборах вважається найбільш показовим інструментом вимірювання ступеня задоволення громадян діяльністю органів державної влади та політичних партій і відповідно показником рівня демократичного розвитку як у стабільних, так і молодих демократичних державах. Однак слід удосконалювати методику визначення коректного голосування, яка передбачає врахування наявності передумов для прийняття виборцем раціонального, а не емоційного рішення на виборчій дільниці. Виходячи з цього, завданням виборчої інженерії є мотивування громадян до прийняття виваженого рішення, а не створення ілюзії участі у процесі прийняття рішень.

8. Сучасна модель виборчої системи в Україні в більшій своїй мірі не враховує побажань виборців. Це пов’язане з прагненням громадян до чіткості й зрозумілості виборчих правил, простота яких не тотожна справедливості перерахунку голосів за мандати народних депутатів. Також впливає недосконалість процедури проведення виборів за пропорційною системою, насамперед це стосується закритості партійних списків, що обмежує вплив громадян на персональний склад законодавчого органу. Така відірваність від побажань виборців свідчить про домінування інтересів політичних партій у ході реформування виборчої системи.

Використання інструментів виборчої інженерії виключно у партійних інтересах, що характерно для України та перехідних держав, призводить до

делегітимації законодавчого органу в очах виборців, породжує зневіру в демократичні інститути та дестабілізує політичну ситуацію в країні.

Список використаної літератури та джерел

1. Авксентьев А. Сучасна теорія голосування в контексті українських електоральних трансформацій / А. Авксентьев. – Харків. нац. ун-т ім. Василя Каразіна. – Харків, 2017. – 274 с.
2. Антошевський А. Перехід до демократії: аналіз випадку Польщі / А. Антошевський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – С. 373-385.
3. Афанасьєва М. Виборча інженерія в Україні: монографія / М. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2014. – 384 с.
4. Афанасьєва М. Виборча інженерія: до постановки питання / М. Афанасьєва // Юридичний вісник – 2010. – № 4. – С. 43-49.
5. Афанасьєва М. Випереджальне відбиття як філософсько-правове підґрунтя виборчої інженерії [Електронний ресурс] / М. Афанасьєва. – Режим доступу до джерела: <http://uchebana5.ru/cont/1844869-p5.html>.
6. Афанасьєва М. Суб'єктивізація та суб'єктивізм у виборчій інженерії / М. Афанасьєва // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2011. – Вип.60. – С. 281-287.
7. Афанасьєва М. Телеологічна складова виборчої інженерії / М. В. Афанасьєва // Юридичний вісник . – Одеса : Юрид. л-ра, 2013. – № 3. – С. 66-72.
8. Батюк Д. Типологія гібридних політичних режимів / Д. Батюк, Р. Кисленко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – Вип. 6(1). – С. 18-23.
9. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина / В. М. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
10. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: навч.-метод. посіб / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
11. Березовський В. В Політологія / В. В. Березовський, О. О. Бакуменко, О. Ю. Кашаба: Харків: УІПА, 2010. – 218 с.

12. Бойко Н. Інституційна легітимність виборчої системи [Електронний ресурс] / Н. Бойко. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2007_2/visnik_st_22.pdf.

13. Булыко А. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов / А. Булыко – М. : “Мартин”, 2006 – 704 с.

14. Бунь В. Вплив інституційних факторів на електоральний вибір [Електронний ресурс] / В. Бунь. – Режим доступу: http://westukr.itgo.com/bun_cpd_conf2006-1.html.

15. Выборчі системи та українське законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obolon.kievcity.gov.ua/content/vyborchi-systemy--ta-ukrainske-vyborche-zakonodavstvo.html?PrintVersion>.

16. Вовк Р. Формування законодавства про вибори Президента України (1991 – 1999 роки) / Р. Вовк // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 74-82.

17. Войтенко В. Выборчі технології у дзеркалі математики / В. Войтенко. – К. : Інститут відкритої політики, 1999. – 13 с.

18. Воропаєва В. Розвиток демократії як глобального процесу / В. Воропаєва // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 04/2012 . – Вип.49 . – С. 233-243.

19. Гагаева Е. А. Влияние Европейского права на конституционное законодательство государств Восточной Европы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституционное право; муниципальное право” / Е. А. Гагаева. – Челябинск, 2010. – 26 с.

20. Гербут І. А. Выборча інженерія в контексті політичних трансформацій / І. А. Гербут // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – № 6 (56). – С. 207-218.

21. Гербут І. Выборча інженерія як інструмент забезпечення політичної консолідації у демократичному суспільстві / І. Гербут. – К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2015 – 200 с.

22. Гербут І. Теоретико-методологічні засади виборчої інженерії / І. Гербут // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2013. – № 1(63). – С. 352-363.

23. Горохов В. “Знать, чтобы делать (История инженерной профессии и её роль в современной культуре)” / В. Горохов. – М., “Знание”, 1987. – 176 с.

24. Гроффман Б. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Б. Гроффман, Э. Рейнольдс // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков: Константа, 2005. – № 3. – С. 29-70.

25. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – Пер. с франц. – М.: Академический проект. – 2005. – 544 с.

26. Євтушенко О. Н. Теоретичні аспекти джеррімендерінгу як особливого методу утворення виборчих округів / О. Н. Євтушенко, О. І. Карабіло // Наукові праці (Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія). Сер. : Державне управління. – 2014. – Т. 235, Вип. 223. – С. 24-28.

27. Єфтені Н. Політичне маніпулювання: особливості застосування / Н. Єфтені // Актуальні проблеми політики зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2015. – Вип. 56. – С. 234-241.

28. Жданов І. Вплив типу парламентської виборчої системи на ефективність функціонування парламенту та уряду / І. Жданов // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2010. – Вип. 6. – С. 318-332.

29. Зайцев Ю. Історія України / Ю. Зайцев. Вид. 2-ге, зі змінами. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.

30. Заславська О. Політичний маркетинг як основа організації виборчої кампанії / О. Заславська // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2007. – С. 48-52.

31. Интернет-Репортер. Экспресс-опрос: Стоит ли изменять избирательную систему Украины? 20 сентября 2007 года. – Режим доступа: <http://rep-ua.com/ru/76460.html>.

32. Каминьский М. Есть ли прок для партий от манипуляций с избирательной системой? Положение о выборах и избирательная инженерия в Польше (1989-1993) / М. Каминьский // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 1. – С.105-135.

33. Когутюк В. Тенденції розвитку виборчого процесу в сучасній Україні / В. Когутюк // Право та державне управління. – 2014. – № 1-2. – С. 33-39.

34. Кокс Г. Ціна голосу: стратегічна координація у виборчих системах світу / Кокс Г. [пер. з англ. Г.Є. Краснокутського, науков. ред. М.О. Баймуратов]. – Одеса : ЛО Бахва, 2003. – 456 с.

35. Колодій А. Демократичне урядування і публічне адміністрування: проблеми вимірювання й аудиту / А. Колодій, М. Буник, П. Петровський. – К. : НАДУ, 2011. – 56 с.

36. Коматовский В. Избирательная инженерия [Электронный ресурс] / В. Коматовский. – Режим доступа: http://www.vladizbirkom.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1224&catid=64&Itemid=183.

37. Корнієнко Н. В. Парламентські та президентські вибори 1990-х рр. в Україні за оцінками американських експертів / Н. В. Корнієнко // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту. – 2014. – Вип. 41. – С. 166-170.

38. Коротков Д. Зміна політичних еліт у контексті парламентських виборів в Україні (1998-2007 рр.) / Д. Коротков // Політичний менеджмент. – 2012. – № 4-5. – С.65-72.

39. Кравец И. А. Осмысляя понятие российского конституционализма / И. А. Кравец // Гуманитарные науки в Сибири. – 2001. – № 1. – С. 83-87.

40. Крик Э. Введение в инженерное дело / Крик Э. [перевод с англ. Ю.Л. Голубева]. – М. : Энергия, 1970. – 176 с.

41. Крусс В. И. Актуальные аспекты проблемы злоупотребления правами и свободами человека / В. И. Крусс // Государство и право. – 2002. – № 7. – С. 46-53.

42. Крусс В. И. Теория конституционного правопользования / В. И. Крусс. – М. : Норма, 2007. – 752 с.

43. Крючковський Ю. Європейський демократичний доробок в галузі виборчого права: матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / Ю. Крючковський. – пер. з англ. – вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 340 с.

44. Кудряченко А. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / А. Кудряченко. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.

45. Куценко Є. В. Особливості використання виборчих технологій у парламентських виборах 2012 р. в Україні: інституційний підхід / Є. В. Куценко // Політологічні студії. – 2015. – Вип. 4. – С. 37-52.

46. Лабораторія законодавчих ініціатив “Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/2003/08/05/book-elections-ukr-practice-international-experiance/>.

47. Макаренко А. С. Становлення електоральних правил: поняття виборчої інженерії / А. С. Макаренко // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія “Питання політології”. – 2014. – №1111. – С. 77-81.

48. Малоіван І. Політична гра в умовах демократизації суспільства: особливості та складові / І. Малоіван // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 145/2014. Серія: Політологія. – Севастополь, 2014. – С. 137-140.

49. Марцеляк О. Вітчизняне і зарубіжне виборче законодавство: стан та перспектива розвитку / О. Марцеляк // Вибори і демократія. – 2006. – № 4. – С. 61-67.

50. Махова К. Виборча інженерія в системі політичного маркетингу [Електронний ресурс] / К. Махова // Науковий блог НаУ “Острозька Академія”.

– Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2015/виборча-інженерія-в-системі-політичн/?share=linkedin>.

51. Медвідь Ф. Виборча система України: політико-правові засади генези і становлення / Ф. Медвідь, Я. Медвідь. – http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_50/medvid_vyborcha.pdf.

52. Мельник М. О. Правові засоби стабілізації виборчого законодавства України [Електронний ресурс] / М. О. Мельник. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kandidat-yuridichnih-nauk-melnik-ov-pravovi-zasobi-stabilizatsiyi-viborchogo-akonodavstva-ukrayini>.

53. Мельник М. Проблеми організації підготовки та проведення парламентських і місцевих виборів 2006 р. / М. Мельник // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 3. – С. 24-29.

54. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу: [монографія] / А. М. Митко. – Луцьк : Вежа-друк, 2014. – 400 с.

55. Морозова Е. Электоральный менеджмент : учеб. пособие / Е. Морозова. – М. : РЦОИТ, 2002. – 232 с.

56. Морозова О. Пиппа Норрис о проблемах электоральной и избирательной инженерии / О. Морозова // Выборы: теория и практика. – 2013. – №2. – С. 31-37.

57. Ожегов С. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. Ожегов, Н. Шведова. – [4-е изд., доп.]. – М. : ИТИ Технологии, 2003. – 944 с.

58. Особливості формування виборчої системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/11141122/politologiya/osoblivosti_formuvannya_viborchoyi_sistemi_ukrayini.

59. Паламарчук В. Політичні партії у виборчих процесах / В. Паламарчук, О. Литвиненко, В. Фесенко, Ю. Якименко, І. Сало // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004. – К.: НІСД, 2004. – С. 70-84.

60. Паньків В. Виборча інженерія [Електронний ресурс] / В. Паньків. – Режим доступу: https://prezi.com/5o0_3i01rom-/presentation/.

61. Парамонова С. П. Соціологія. Навчально-методичний посібник / С. П. Парамонова, Г. А. Лебедева – Солікамск: вид-во Солікамського держ. пед. ін-ту, 2010. – 277 с.
62. Парламентські вибори 2012 р.: виборче законодавство, суб'єкти виборчого процесу та їх повноваження. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 7-8 (136-137). – 120 с.
63. Подлесний С. В. Історія інженерної діяльності: навч. посіб. для студ. вищ. техн. учб. закл. / С. В. Подлесний, Ю. О. Єрфорт. – Краматорськ : ДДМА, 2004. – 128 с.
64. Політичні переслідування в сучасній Україні 2010-2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org/files/docs/1321886057.pdf>.
65. Полторак В. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній / В. Полторак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 61 – 79.
66. Постанова ЦВК “Про Порядок проведення Центральною виборчою комісією жеребкування щодо включення кандидатур до складу окружних виборчих комісій з виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 р.” № 69 від 19 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/50641/%AA>.
67. Прасюк О. Переорієнтація виборчого законодавства України на громадянина-виборця / О. Прасюк // *Sciency and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences* / Ed.-in-chief Dr. Xenia Vamos – Budapest (Hungary), 2014. – No 2 (4). – Issue 23. – P. 105-108.
68. Президент Леонид Кравчук: “Я не делю людей так: кто – за независимость, кто – против...” // Киевские Ведомости. – 1994. – 28 апреля. – С. 3.
69. Приймаченко Н. Інформаційні технології як інструменти впливу на думку виборців / Н. Приймаченко // Освіта регіону. – 2009. – № 4. – С. 146-149.

70. Радчук А. Виборчий бар'єр “Януковича-Лавриновича”: відсікти зайвих? [Електронний ресурс] / А. Радчук // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/05/10/6122497/>.

71. Рахманін С. Вокзал для двох [Електронний ресурс] / С. Рахманін. – Режим доступу: <https://dt.ua/internal/vokzal-dlya-dvoh-.html?page=3&items=47>.

72. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму/ М. Савчин // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – №3 (13). – С. 62-75.

73. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів : [пер. з 2-го англ. вид.] / Дж. Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 211 с.

74. Сухарев А. Джерримендеринг // Большой юридический словарь / А. Сухарев. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : ИНФРА – М. : 2007. – VI, 858 с.

75. Таагепера Р. Описание избирательных систем [Електронний ресурс] / Р. Таагепера, Т. Шугарт. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/T/1997-3-10-Taagepera_Shugart_Opisanie_izbiratelnix_sistem.pdf.

76. Телуха Є. В. Парламентські вибори незалежної України: порівняльний аналіз в контексті визначення оптимальної моделі / Є. В. Телуха // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. “Питання політології”. – 2008. – № 796, вип. 11. – С. 106-113.

77. Ткач Т. В. Системний аналіз та соціальна інженерія як методи проектування освітнього простору/ Т. В. Ткач // Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. – 2013. – №5. – С. 30-35.

78. Томенко М. Особливості виборчого процесу та результати парламентських виборів 2002 року [Електронний ресурс] / М. Томенко. – Режим доступу: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc12-2002-02>.

79. Фісун О. А. Консолідація демократії як проблема сучасних транзитологічних досліджень / О. А. Фісун. – С. 155-163.

80. Хан Е. Избирательная система как элемент электоральной инженерии / Е. Хан // Ученые записки Таврического Национального Университета. Политические науки. – 2003. – №1 (55). – С. 133-145.

81. Шаповалов Е. Общество и инженер: философско-социологические проблемы инженерной деятельности / Е. Шаповалов. – Л. : ЛГУ, 1984. – 183 с.

82. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.

83. Шведа Ю. Джерімендеринг по-донецьки, або Вибори як гра у піддавки [Електронний ресурс] / Ю. Шведа. – Режим доступу: https://zaxid.net/dzherimendering_podonetski_abo_vibori_yak_gra_u_piddavki_n1244406.

84. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием: [пер. с англ.] / Г. Шиллер; [науч. ред. Я. Н. Засурский]. – М. : Мысль, 1980. – 326 с.

85. Шинкаренко О. Є. Електоральний маркетинг та проблеми виборчої інженерії / О. Є. Шинкаренко // Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2014. – № 1. – С. 43-47.

86. Шинкевич В. Е. Политический маркетинг как разновидность политических технологий / В. Е. Шинкевич // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – № 3. – С. 147-155.

87. Щеглова Д. Политический рынок: проблема агрегирования предпочтений акторов при принятии решений / Д. Щеглова // Вестник ВГУ. Серия: история, политология, история. – 2010. – С. 1-22.